

УДК 94(477.42):314.15(=411.16)«1930»

Гуцало Л. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Житомирський державний
університет ім. Івана Франка (Україна, Житомир),
lyudmila.gucalo@ukr.net

**ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЄВРЕЇВ ВОЛИНИ
У 1930–Х РОКАХ У РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
ТА ВСЕСОЮЗНИЙ КОЛОНІЗАЦІЙНІ ФОНДИ**

Досліджено реалізацію переселенської політики єврейського населення Волині у 1930-х роках. З'ясовано особливості переселення.

На початку 1930-х років переселення євреїв у республіканський колонізаційний фонд не було масовим, оскільки земельні ресурси Півдня УСРР були фактично вичерпані. У цей час першочерговим стало проведення переселенських заходів у Бірбіджан великими групами для створення там колгоспів.

***Ключові слова:** переселення, єврейське населення, Волинь, республіканський та Всесоюзний колонізаційні фонди.*

Вирішення «єврейського питання» набуло у період політики коренізації набуло визначної ваги. Однією із складових соціально-економічної політики радянської влади стала єврейська колонізація.

Аграризація єврейського населення, розмах, з яким вона проводилась та механізми її реалізації відображалися у публікаціях 20–30-х років ХХ століття, хоча ці статті носили пропагандистський характер. Так,

у політично заангажованих публікаціях Я. Кантора, І. Сапова, А. Шліхтера наводиться фактичний матеріал щодо кількості переселенців, площ виділених їм земель, розмірів фінансово-матеріальної допомоги тощо [9].

За останній час до вивчення питання переселенської політики щодо єврейства зверталось чимало вчених, зокрема О. Беренштейн [1], Л. Гуцало [2; 3; 4], В. Доценко, М. Журба [8], О. Рафальський [11], Д. Розовик та О. Розовик [12], Ф. Турченко [13] та інші, але в них більшої уваги дослідники приділяють 1920-м рокам, оскільки у цей час переселенський рух був масовим.

Пропонована стаття має на меті висвітлити реалізацію переселенської політики у 1930-х роках щодо єврейського населення Волині, з'ясувати особливості переселення у зазначений період.

У 1920-х роках заохочення єврейського населення до землеробської праці стало одним із напрямів соціальної політики радянської влади в галузі національних відносин. Але переселенська кампанія серед єврейського населення Волині на південні землі України великого розмаху не набула. Працездатне населення намагалось знайти собі роботу вдома в артілях, на місцевих заводах [4, с. 97].

Початок 1930-х років, позначився розгортанням суцільної колективізації в УСРР, змінами соціально-економічної ситуації у селах: усупільнювалися орні землі, сільськогосподарський реманент, худоба. В контексті чого знімалося питання обезземелення селянства. Попри соціальні зміни на селі, продовжувався процес переселення єврейських родин на Південь України. Правда, в рознарядках спостерігалась тенденція до зменшення кількості сімей, які мали переселитися на республіканські фонди.

Із метою впорядкування процесу переселення селянських сімей євреїв РНК УСРР приймає постанову «Про заходи щодо залучення єврейського населення до виробничої праці». У документі йшлося про створення у північних округах УСРР необхідних умов щодо широкого залучення євреїв до роботи на заводах, фабриках, у кооперативах, сільському господарстві, соціально-побутовій сфері тощо.

Дана постанова сприяла прийняттю нового плану переселення єврейського населення у республіканський колонізаційний фонд на 1929–1930 роки. Планувалось протягом зазначеного періоду переселити на Південь України 2 тис. сімей, оскільки, земельний фонд цього регіону був майже повністю заселений [12, с. 201–202].

У 1930 році на другому Всеукраїнському з'їзді ТЗЕТу було прийнято рішення посилити переселення до Біробіджану великими групами для створення там великих колгоспів.

Уся робота щодо підбору переселенців на 1931 р. покладалася на Комісії ЗЕТ при РВК і міські ради. У районах, де такі комісії не були організовані комплектування переселенців покладалось на райвиконкоми та сільські ради.

Переселення проводилося виключно колективним порядком, або шляхом організації колгоспів на місцях виходу, або ж доприселенням до існуючих уже на місцях поселення колгоспів.

В «Інструкції щодо переселення працюючих євреїв на 1931 р.» зазначалося, що при розподілі нарядів по

окремих населених пунктах потрібно зконцентрувати населення «у гніздовому порядку» з певних пунктів, де можна організувати колгосп. Переселенці, які виїздили групами, або поодиночці в обов'язковому порядку повинні були вступати до колгоспів на місцях поселення.

До переселенської кампанії допускалися наступні категорії єврейського населення: колишні дрібні торговці, некваліфіковані, або малокваліфіковані робітники, малокваліфіковані кустарі й кустарі змішаних професій; малоземельні бідняцько-середняцькі селянські господарства, які бажали переселитися на суцільні масиви єврейського заселення; працююча єврейська біднота (візники, чорнороби тощо).

Категорично заборонялося переселятися кваліфікованим працівникам та службовцям, які мали постійну роботу та кустарям, які мали постійний заробіток, за виключенням тих випадків, коли хтось із вищезазначених представників очолював переселенський колектив [5, арк. 20–21].

У 1930 році Волинський округ отримав 247 рознарядок, згідно яких на колфонди у Крим вибуло 146 єврейських сімей, Мелітопольщини – 18, Криворіжжя – 81, Херсонщини – 2. Окрім того, самостійно до Криму виїхало ще 8 сімей, які назад, як і попередні родини, не повернулися. Склад цих переселенців відповідав поставленим перед ТЗЕТ завданням щодо підбору складу переселенців [6, арк. 4].

За рознарядкою №1 від 24.01.1931 року на Мархлевський польський район на сільськогосподарське переселення працюючих євреїв до Скадовського району, Херсонського округу припадало 15 сімей: I категорія забезпеченості – 8 сімей, II категорія – 5 сімей, III категорія – 2 сім'ї. Термін переїзду планувався з 1 по 10 березня 1931 р. [5, арк. 18–32]. Бажаючі переселитися повинні були подати в сільську раду заяву про згоду переселитися у складі колгоспу. У заяві зазначалися відомості про майновий стан родини, а саме: склад сім'ї, в тому числі кількість працездатних; вид заняття або промислу; кількість землі (при наявності); наявність реманенту та його вартість; тяглова худоба і її вартість; інша худоба і її вартість. Ці заяви здавалися районним землевпорядникам [5, арк. 25].

Але у більшості сільрадах району не виявилось бажаючих переселитися у Скадовський район, так як переважна кількість працездатного населення була забезпечена роботою в артілях та на виробництві [5, арк. 28, 30, 35, 39].

Уже на середину березня 1931 р. Постановою УкрКОМЗЕТу доселення Скадовська новими переселенцями-євреями було відмінено, рознарядки анулювалися. Зареєстрованим на переселення у цей район пропонувалися інші республіканські фонди. За таких обставин Мархлевський РВК отримав 15 нарядів на доприселення у «молодий» Калініндорфський район [5, арк. 48].

До речі, у 1931 р. з єврейських національних районів почався масовий відплив єврейських переселенських господарств, а в перші місяці 1932 року він став тотальним. У зв'язку з цим утворювалася загроза розпаду окремих колгоспів та господарського занепаду єврейських районів [14, арк. 20].

Причин масового відпливу переселенців та деякої частини корінного населення було декілька:

незадовільний прийом нових переселенців (перебування сімей із дітьми по 3–4 дні в холодних вагонах); відсутність транспорту для перевезення переселенців та їхніх речей від залізничних станцій до місць переселення; вселення в невідремонтовані та неопалені будинки; невидача хліба; розкрадання майна переселенців [3, с. 115].

Про те, що вплив набрав значних розмірів, свідчили квартали порожніх будинків в окремих висітках [14, арк. 22]. Так, станом на 1 травня 1932 року з Калініндорфського району повернулись назад до місць вербування 50% євреїв–переселенців [14, арк. 6].

На ґрунті того, що нові переселенці одержували харчову допомогу, а частина старих голодує, поміж новими та старими переселенцями в деяких колгоспах виникали непорозуміння [3, с. 115–116].

Після Голодомору 1932–1933 рр. організоване переселення євреїв на Південь України фактично припинилося.

Як зазначалося вище, поряд із переселенням євреїв на республіканські колонізаційні фонди, проводилася активна робота щодо їх переселення у Всесоюзний колфонд. Переселенським рухом у Крим та Біробіджан охоплювалися примістечкові малоземельні і безперспективні колгоспи. Тим, хто переселявся до Криму надавалося право брати з собою реманент, худобу, аби мати змогу користуватися на місцях оселення, з переказом усіх отриманих позик до місця вселення. Обов'язковим було виділення переселенцям частини вартості усуспільненого майна колгоспу, що припадала на долю вибуваючи членів і передача її в усуспільнений капітал того колгоспу, в який входили переселенські господарства; перераховувалися усі їх вклади, внески тощо. Крім того, правління колгоспу зі складу якого переселялися господарства, передавало з передбаченого прибутку колгоспу, певну частину цього прибутку переселенським господарствам із розрахунку відпрацьованих трудовнів.

Варто зазначити, що в залежності від матеріального становища сім'ї потенційні переселенці на кримські землі ділились на три категорії. Першу категорію складали незаможні сім'ї, що забезпечувалися на місцях оселення заробітками, або кредитною допомогою на харчування поки не отримають перший врожай у розмірі 5 крб. на кожного переселенця – члена родини, але не менше 10 крб. і не більше 30 крб. у місяць на одну переселенську родину. Ця категорія по можливості забезпечувалася на місці поселення житлом. У разі його відсутності надався кредит для винаймання квартири у розмірі 5 крб. щомісяця на родину доки вона не збудує житло, але не довше, ніж до збору врожаю.

До другої категорії відносилися незаможні сім'ї, які зовсім не вкладали власні кошти у господарство, але повинні мати змогу прохарчуватися на місці поселення до нового врожаю.

Третя категорія – мало майнові сім'ї, які зобов'язувалися вкладати в колгоспи на новому місці 100 крб., з яких 40 крб. зараховувалися до неподільного капіталу колгоспу.

Вищезазначені умови щодо переселення на кримські фонди розповсюджувалося також і на українські фонди, окрім забезпечення квартирою представників другої категорії.

Переселенці до Біробіджану поділилися на дві категорії. Представники першої – отримували кредит на доплату до літера на проїзд і на харчування у дорозі в розмірі 20 крб. на переселенця. Друга категорія мала кредитну допомогу лише на проїзд у розмірі 10% дотації до літера на одну особу. Цю допомогу обидві категорії отримували через ТЗЕТ організації [5, арк. 20–21].

Уже у Біробіджані євреїв–переселенців забезпечували роботою (у розмірі прожиткового мінімуму) поки вони почнуть отримувати прибутки від сільського господарства.

Зазначимо, що у 1930 році у Біробіджан прибуло 3 тис. родин (15 128 осіб), з них із Волинського округу – 480 сімей (2400 осіб) [7, арк. 6].

У процесі розгортання суцільної колективізації в УСРР Управління Землевпорядкування Наркомзему УСРР ухвалило постанову «Про припинення переселення сільського населення республіки у Союзний колонізаційний фонд» (12 березня 1931 р.). У документі зазначалося, що завдяки суцільній колективізації було ліквідовано проблему обезземелення селянства, тому перенесення значної кількості сільського населення України на Схід СРСР фактично було призупинено. Але тих, хто подав заяви в окружні земвідділи, планувалося переселити у поточному 1931 році [12, с. 210–211].

Так, серед архівних матеріалів знаходимо інформацію про призначення рознарядок на переселення євреїв, наприклад, Мархлевський район – 4 наряди до Криму (Сарабуз). Зазначається, що робота по переселенню єврейського населення йде погано, йдуть звинувачення на адресу сільських рад, які нібито не приділяють цій роботі достатньої уваги, обмежуючись формальним ставленням [5, арк. 66]. Ймовірно, у рамках популяризації переселенського руху в газеті «Радянська Волинь» за 15 березня 1931 р. повідомляється, що Житомирський ТЗЕТ має рознарядку на відселення до Криму 140 єврейських сімей, з яких 60 вже відрядили, а решту потрібно відправити найближчим часом [10].

Відмітимо, що у рамках популяризації переселення на колонізаційні фонди, а також вербовки серед єврейського населення, ТЗЕТОм (Товариство із земельного облаштування єврейських трудящих) проводилося багато роботи: виїзди у райони, скликання зборів на підприємствах. Як і раніше, переселенцям на колфонди надавалася матеріальна допомога на місцях із залученням коштів ТЗЕТ і товариства «Допомога» [6, арк. 4].

Але на засіданні Окружного бюро нацменшин при Волинському окрвиконкомі зазначалося, що «справа популяризації переселення не мала потрібного розмаху серед декласованої людності в районах з причин кволої роботи Райзетів і Комзетів» [6, арк. 4]. Тому останнім пропонувалося посилити роботу в цьому напрямку, аби охопити повністю єврейське населення, навіть у найвіддаленіших пунктах округу.

Із другої половини 1930–х років переселенський рух до Біробіджану також зменшив оберт. Так, план переселення 1936 року не був виконаний навіть на половину. До того ж, плани укомплектування переселенських колективів спеціалістами не виконувалися, кампанія щодо переселення євреїв до Біробіджану проводилася поза участю у ній широкого громадського загалу. З Житомирщини відправлялися фіктивні сім'ї переселенців тощо [8, с. 188–189].

Підсумовуючи, зазначимо, що на початку 1930–х років переселення євреїв у республіканський колонізаційний фонд не було масовим, оскільки земельні ресурси Півдня УСРР були фактично вичерпані. До того ж, розгортання суцільної колективізації розв'язало проблему безземелля селян. На перший план у проведенні переселенських заходів українським ТЗЕТОм вийшло переселення до Біробіджану великими групами для створення там великих колгоспів.

Переселення від початку до кінця проводилося під керівництвом державних органів: заборонявся самостійний переїзд бажаних, контролювався соціальний склад переселенців та дотримання правильної організації єврейських колективів, аби вони не мали специфічних особливостей.

Список використаних джерел

1. Беренштейн О. До питання про соціально–професійний склад євреїв України у 20–30–ті роки ХХ століття (теоретико–історичний аспект) // Запорозькі єврейські читання. Випуск 3. – 1999. – С.66–69.
2. Гуцало Л. В. Реалізація переселенської політики щодо єврейського населення на прикладі Волині / Л. Гуцало // Світові війни ХХ століття та історична пам'ять: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково–практичної конференції. – Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2013. – С.106–112.
3. Гуцало Л. В. Національно–територіальне районування в УСРР (20–30–ті роки ХХ ст.): монографія / Л. В. Гуцало. – Житомир: Вид–во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 228 с.
4. Гуцало Л. В. Колонізація євреїв Волині на Південь України у 20–і роки ХХ ст. / Л. В. Гуцало // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково–практичний збірник. – 2008. – №1. – С.93–99.
5. Державний архів Житомирської області. – Ф.1024. – Оп.1. – Спр.135.
6. Там само. – Ф.р.326. – Оп.1. – Спр.282.
7. Там само. – Спр.174.
8. Журба М. А. Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеколонізатора в Україні (20–30–ті роки ХХ століття): Монографія / М. А. Журба, В. О. Доценко. – К.: МП Леся, 2005. – 230 с.
9. Кантор Я. Єврейське хліборобство на Україні // Більшовик України. – 1928. – №11. – С.39–49; Сапов І. Єврейський національно–територіальний район // Більшовик України. – 1928. – №14. – С.89–102; Шліхтер А. Правда про єврейське переселення (Із звітної доповіді про результати дослідження єврейських колонізаційних висілоків) // Більшовик України. – 1927. – №9. – С.18–33.
10. Радянська Волинь. – 1931. – 15 березня.
11. Рафальський О. О. До питання єврейської сільськогосподарської колонізації Півдня України (спроба історіографічного аналізу) / О. О. Рафальський // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С.67–75.
12. Розовик Д. Ф. Переселенський рух в Україні: друга половина ХХІ ст. – 1930–ті роки: монографія / Д. Ф. Розовик, О. Д. Розовик. – Вінниця: Нілан–ЛТД, 2013. – 406 с.
13. Турченко Ф. Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України / Ф. Г. Турченко // Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. – Запоріжжя, 1993. – С.245–249.
14. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5548.
3. Gucalo L. V. Nacional'no–terytorial'ne rajonuvannya v USRR (20–30–ti roky XX st.): monografija / L. V. Gucalo. – Zhytomyr: Vyd–vo ZhDU im. I. Franka, 2009. – 228 s.
4. Gucalo L. V. Kolonizacija jevrei'v Volyni na Pivden' Ukrainy u 20–i roky XX st. / L. V. Gucalo // Visnyk Akademii' prac'i i social'nyh vidnosyn Federacii' profspilok Ukrainy. Naukovo–praktychnyj zbirnyk. – 2008. – №1. – S.93–99.
5. Derzhavnyj arhiv Zhytomyrs'koi' oblasti. – F.1024. – Op.1. – Spr.135.
6. Tam samo. – F.r.326. – Op.1. – Spr.282.
7. Tam samo. – Spr.174.
8. Zhurba M. A. Shestykutna zirka nad polem: Zhyttja i smert' jevrejs'kogo zemleoblashtuvannya v Ukraini (20–30–ti roky XX stolittja): Monografija / M. A. Zhurba, V. O. Docenko. – K.: MP Lesja, 2005. – 230 s.
9. Kantor Ja. Jevrejs'ke hliborobstvo na Ukraini // Bil'shovyk Ukrainy. – 1928. – №11. – S.39–49; Sapov I. Jevrejs'kyj nacional'no–terytorial'nyj rajon // Bil'shovyk Ukrainy. – 1928. – №14. – S.89–102; Shlihter A. Pravda pro jevrejs'ke pereselelnja (Iz zvitnoi' dopovid'i pro rezul'taty obsliduvannya jevrejs'kyh kolonizacijnyh vysilkiv) // Bil'shovyk Ukrainy. – 1927. – №9. – S.18–33.
10. Radjans'ka Volyn'. – 1931. – 15 bereznja.
11. Rafal's'kyj O. O. Do pytannja jevrejs'koi' sil's'kogospodars'koi' kolonizacii' Pivdnja Ukrainy (sproba istoriografichnogo analizu) / O. O. Rafal's'kyj // Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal. – 2000. – №6. – S.67–75.
12. Rozovyk D. F. Pereselelns'kyj ruh v Ukraini: druga polovyna XVI st. – 1930–ti roky: monografija / D. F. Rozovyk, O. D. Rozovyk. – Vinnycja: Nilan–LTD, 2013. – 406 s.
13. Turchenko F. G. Volodymyr Zhabotyns'kyj i pytannja jevrejs'koi' sil's'kogospodars'koi' kolonizacii' na pivdni Ukrainy / F. G. Turchenko // Mizhnacional'ni vidnosyny na pivdni Ukrainy: istorija ta suchasnist'. – Zaporizhzhja, 1993. – S.245–249.
14. CDAGO Ukrainy (Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy). – F.1. – Op.20. – Spr.5548.

Hucalo L. V., PhD in historical sciences, Associate Professor of the Department of World History, Zhytomyr State University named after Ivan Franko (Ukraine, Zhytomyr), lyudmilagucalo@ukr.net

Resettlement of the Jews of Volyn in the 1930s into the republican and All–Union colonization funds

The realization of the immigration policy of the Jewish population of Volyn in the 1930s was researched. The peculiarities of resettlement are revealed.

In the early 1930s, the resettlement of Jews into a republican colonization fund was not massive, since the land resources of the South of the Ukrainian SSR had actually been exhausted. At this time, the resettlement measures in Birobidzhan in large groups became a priority.

Keywords: *resettlement, Jewish population, Volyn, republican and All–Union colonization funds.*

* * *

References

1. Berenshtejn O. Do pytannja pro social'no–profesijnyj sklad jevrei'v Ukrainy u 20–30–ti roky XX stolittja (teoretyko–istorychnyj aspekt) // Zaporozhskie evrejskie chtenija. Vypusk 3. – 1999. – S.66–69.
2. Gucalo L. V. Realizacija pereselelns'koi' polityky shhodo jevrejs'kogo naselennja na prykladi Volyni / L. Gucalo // Svitovi vijny XX stolittja ta istorychna pam'jat': Zbirnyk naukovykh prac' za materialamy mizhnarodnoi' naukovo–praktychnoi' konferencii'. – Dnipropetrovs'k: Instytut «Tkuma», 2013. – S.106–112.